

*Interpretació crítica de l'intel·lectualisme tomista,
segons Jaume Bofill*

JOSEP M. QUINTANA CABANAS*

INTRODUCCIÓ

El títol que Jaume Bofill posà al seu llibre *La escala de los seres* ens suggereix la idea neoplatònica de l'ordenació de l'univers segons uns nivells de perfecció dels éssers, i d'acord amb la qual aquests van descendint de categoria des de l'Ésser suprem, Déu, fins als éssers simplement materials; un ordre que, pel fet de ser-ho, guia la ment humana en un camí de retorn ascendent que li permet la descoberta de Déu, des de l'observació del món. Aquesta via de descens i ascens s'ha mostrat molt fecunda en la filosofia i en la mística, segons veiem en autors que segueixen aquesta tendència, com ara Ramon Llull en la seva obra *El libro del ascenso y descenso del entendimiento*.¹ Per cert que, en el monestir de les Avellanes (Noguera), en els esglaons d'una escala, es poden veure escrits els gèneres dels éssers en gradació ascendent, segons aquest autor: pedra, flama, planta, brut, humà, cel, Déu.

No obstant això, no és pas aquest el contingut del llibre de Bofill, el qual s'ha d'entendre més aviat pel subtítol: *El dinamismo de la perfección*. Segons Bofill,² l'ens perfecte és «aquell ens que ha arri-

* Catedràtic emèrit de la Universidad Nacional de Educación a Distancia.

1. LLULL, Ramon. *El libro del ascenso y descenso del entendimiento*. Barcelona: Orbis, 1985.

2. BOFILL I BOFILL, Jaume. *La escala de los seres o el dinamismo de la perfección*. Barcelona: Cristiandad, 1950, p. 194.

bat a la plenitud corresponent al seu ordre». «Que ha arribat», diu aquest autor, tot suposant que els éssers poden (i han d') avançar en plenitud, poden créixer entitativament, seguint una dinàmica que els fa progressar cap a la plenitud. Precisament, el sentit que té la via d'*ascens* mostra la direcció en què s'ha d'efectuar el moviment de perfeccionament.

Aquesta qüestió adquireix un gran interès quan es tracta de l'ésser humà, per les especials característiques que el constitueixen: consciència del seu fi entitatiu, llibertat de perseguir-lo, responsabilitat moral en aquesta tasca, voluntat o negligència en fer-la, etc. Però, a més d'aquests problemes, més aviat pràctics, n'hi ha un altre de teòric que és molt angoixant, a causa de la dificultat de resoldre'l i, per consegüent, de poder orientar degudament la marxa del perfeccionament humà: dit en poques paraules, es tracta de saber si el perfeccionament humà s'aconsegueix portant a la seva plenitud la facultat humana de l'enteniment o, tal vegada, la de la voluntat. I això és, precisament, el que ha volgut plantejar i resoldre Bofill en el seu llibre, tot el qual gira al voltant d'aquesta qüestió: la perfecció humana, s'aconsegueix arribant a *conèixer* plenament, o a *voler* totalment sobretot per la via afectiva de l'amor? És a dir: la perfecció humana, consisteix en la perfecció de l'enteniment o en la de la voluntat?

PLANTEJAMENT DE LA QÜESTIÓ

Aquesta qüestió no ha quedat clarament resolta, almenys si ens fixem en la història del pensament humà, perquè en aquesta s'han produït dos corrents, d'igual importància si considerem la categoria dels seus principals representants. Hi ha, per una banda, l'*intellectualisme*, que comença en Aristòtil i es continua en l'Escolàstica, a través d'autors com ara Pere Hispano, Averrois i Abelard, fins a arribar a sant Albert Magne, sant Tomàs d'Aquino, Caietà i Joan de Sant Tomàs, i fins a la Neoescolàstica. Per una altra banda, hi ha el que podríem dir-ne el neoplatonisme, començant per Plató i seguint per Plotí, sant Agustí, el pseudo Dionís Areopagita, Escot Eriúgena, els Victorins, l'Escola de Chartres, sant Bonaventura, Ramon Llull

i Nicolau de Cusa. Aquest segon corrent pot adoptar una actitud «voluntarista» (Duns Scoto) o bé «emocionalista» (sant Bonaventura), per bé que ambdues es complementen recíprocament: per a sant Agustí són una qüestió del «cor», ja que la voluntat ha de ser moguda per l'amor. Ho veiem en Plató, per a qui el valor màxim rau en la idea de Bé; per a Aristòtil, en canvi, el valor suprem el representa la idea de Veritat, de Coneixement.

L'intellectualisme d'Aristòtil es veu en què ell fa de la «contemplació» el fi de l'home. En el seu llibre *Ètica a Nicòmac*,³ ensenya que la felicitat, que és el fi de l'home,⁴ és una activitat que practica la virtut,⁵ però una virtut perfecta durant tota la vida⁶ i referida a la part millor de l'home, a la seva part superior, que és l'intel·lecte, perquè aquest «permet el coneixement dels objectes nobles i divins, i ell mateix és diví o la part més divina que hi ha en nosaltres»;⁷ i d'aquí es dedueix que la felicitat perfecta rau en la vida contemplativa.⁸

Seguint aquesta doctrina d'Aristòtil, sant Tomàs, en la *Suma teològica*, tot preguntant-se si la benaurança consisteix en una operació de l'enteniment o de la voluntat, refuta l'opinió de sant Agustí que la suprema felicitat de l'home resideix en la voluntat, i conclou que «l'essència de la benaurança consisteix en un acte de l'enteniment».⁹

Tota aquesta distinció que fa la filosofia respecte del fi de l'home es projecta, naturalment, en la teologia, quan hom es pregunta en què consistirà la vida beatífica de l'home en la glòria. Per als intel·lectualistes, l'activitat de l'ànima que gaudeix plenament de Déu serà *contemplativa*, és a dir, una «visió» de la seva essència divina infinitament gran i perfecta; mentre que per als neoplatònics serà activitat *unitiva*, car consistirà en la unió amorosa amb Déu i en la fruïció que això comporta. Sant Tomàs, en la *Suma teològica*, afirma que la

3. ARISTÒTIL. *Ètica a Nicòmac*. Barcelona: Bernat Metge, 1995.

4. *Ibid.*, 1097b 15 i 1176a 32.

5. *Ibid.*, 1098a 18 i ss.

6. *Ibid.*, 1100a 4.

7. *Ibid.*, 1177a 17.

8. *Ibid.*, 1177a 19 i ss.

9. TOMÀS D'AQUINO. *Suma teològica*, I-II, q. 3, a. 4 in c.

felicitat dels benaurats «consisteix principalment en la seva *visió* de l'essència divina»;¹⁰ al llarg de moltes pàgines, raons i discussions es pregunta com això serà possible, i resol aquesta qüestió dient que, «ja que l'essència divina és acte pur, podrà ésser per al nostre enteniment com una forma intel·ligible»,¹¹ és a dir, apta per ser coneguda per ell.

LA VISIÓ NEOESCOLÀSTICA DE L'INTELLECTUALISME TOMISTA

En la descripció que hem fet de l'intel·lectualisme, l'hem oposat radicalment al neoplatonisme i ha quedat com una visió unilateral de la qüestió. I aquesta seria la posició de sant Tomàs, segons la descripció que tradicionalment se'ns n'ha fet, per mitjà dels autors i dels tractats escolàstics. Però caldria veure si aquesta presentació seva és encertada, i si tal vegada ens han ensenyat el pensament de sant Tomàs d'una manera inexacta i falsejada.

Aquest dubte i aquesta reserva ens la suscita la visió neoescolàstica de sant Tomàs, i més concretament un dels seus representants, és a saber, Pierre Rousselot, especialista en el tema, i que en la seva obra *L'intellectualisme de saint Thomas* afirma categòricament que aquesta és la posició i la doctrina del doctor Angèlic. Ho diu d'una manera rotunda i extremista: «Quan hom estudia sant Tomàs, es nota sobretot la seva confiança impertorbable en la raó, el menyspreu absolut —en la seva obra filosòfica— a tot element que no sigui intel·ligible; en un mot, es nota allò que podríem dir-ne el seu intel·lectualisme lògic. Amb això s'oposa a tots aquells que subordinen el coneixement al cor o a la voluntat».¹² I afegirem que Rousselot entén per intel·lectualisme «una doctrina que posa tot el valor, tota la intensitat de la vida, i l'essència mateixa del bé, idèntica a l'ésser, en l'acte d'intel·ligència».

10. *Ibíd.*, supl. q. 92, introducció.

11. *Ibíd.*, supl. q. 92, a. in c.

12. ROUSSELOT, Pierre. *L'intellectualisme de saint Thomas*. París: Beauchesne, 1924, p. 223 i s.

En realitat, aquesta manera de veure el pensament tomista és generalment compartida pels autors moderns i neo escolàstics, com es pot comprovar fàcilment. I així, Jacques Maritain diu que «la filosofia de sant Tomàs manté millor que cap altra els drets i la noblesa de la intel·ligència, *afirmant la seva primacia natural sobre la voluntat*»;¹³ afirma que «sant Tomàs és, en un sentit supereminent, el *pur intel·lectual*, perquè la intel·ligència és per a ell el seu mitjà principal de servir i estimar Déu»;¹⁴ i comenta que, «en els anomenats agustinians del segle XIII, la seva inclinació a l'antiintellectualisme, on els portava era a refusar les veritats d'ordre natural».¹⁵

L'historiador Étienne Gilson¹⁶ escriu que, quan sant Tomàs introduí el seu intellectualisme aristotèlic en la Universitat de París, «alguns franciscans tingueren la impressió que la filosofia dels dos ordes religiosos estava separada per una oposició completa i radical. Joan Peckham opinava que, entre les dues doctrines, no quedava res de comú, excepte els fonaments de la fe. I altres, menys moderats, no dubtaven a dir coses més greus».

Frederick Copleston,¹⁷ al seu llibre *El pensamiento de santo Tomás*, diu que aquest autor defensava la primacia de l'intel·lecte sobre la voluntat, basant-se en el fet que, en l'acte de coneixement, el cognoscent *posseeix* l'objecte, mentre que en l'acte de voluntat el subjecte sols *tendeix* a l'objecte, i la possessió és superior a la tendència.

LA CRÍTICA A L'ANTERIOR QUALIFICACIÓ DEL PENSAMENT TOMISTA

Però sembla que aquesta manera tradicional d'enfocar el pensament de sant Tomàs, resumida i reforçada per Roussetot, no és pas exacta

13. MARITAIN, Jacques. «Le Docteur Angélique». *Œuvres de Jacques Maritain*, vol. IV, pp. 9-194. Friburg: Éditions Universitaires, 1983, p. 101.

14. *Ibid.*, p. 102.

15. *Ibid.*, p. 103.

16. GILSON, Étienne. *La filosofía en la Edad Media*. Madrid: Gredos, 1965, p. 51 i ss.

17. COPLESTON, Frederick Charles. *El pensamiento de santo Tomás*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1960, p. 203.

ni encertada, sinó unilateral i esguerrada. Això és el que han assenyalat alguns analistes crítics del pensament tomista, i així, el mateix Copleston afegeix que sant Tomàs ja «s'adonava de la importància dels aspectes apetitiu i volitiu de la vida humana».¹⁸

Semblantment, Étienne Gilson fa notar que sant Tomàs no era pas un pur intel·lectualista, ja que també pensava que l'home «ha de treballar incessantment a perfeccionar-se segons la llei de la seva essència, en un esforç constant per unir-se novament a la seva causa primera, que és Déu».¹⁹

Més pròxim a nosaltres, Ramon Orlandis, en la seva acurada interpretació del pensament de sant Tomàs, indica aquesta nova manera de veure el pretès intel·lectualisme d'aquest; amb la seva visió crítica del tomisme fundà escola a Barcelona, i en formaren part Jaume Bofill i Francesc Canals. Aquest últim es fa ressò del judicament d'Orlandis en textos com el següent: «Les apories i perplexitats que suscita en nosaltres la constitutiva limitació i imperfecció entitativa del nostre coneixement superficial i contemplatiu, tal vegada podrien ésser superades reconeixent, amb sant Tomàs, en l'home viador, la més alta destinació immediata al seu fi últim en la línia de la inclinació i de l'amor».²⁰

EL RELATIU INTEL·LECTUALISME DE SANT TOMÀS

Si Tomàs d'Aquino ha estat qualificat d'intel·lectualista, deu ser per algun motiu, que copsem de seguida si recordem el seu aristotelisme. Sant Tomàs, en la *Suma teològica*, subscriu aquell argument de la superioritat de l'enteniment basat en la idea que és una facultat autònoma, que no necessita recolzar-se en cap altra per fer les seves

18. COPLESTON, Frederick Charles. *El pensamiento de santo Tomás*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1960, p. 204 i ss.

19. GILSON, Étienne. *La filosofía en la Edad Media*. Madrid: Gredos, 1965, p. 502.

20. CANALS VIDAL, Francesc. *Sobre la esencia del conocimiento*. Barcelona: PPU, 1987, p. 684.

operacions, a diferència de la voluntat, que ha d'operar sobre dades proporcionades per l'enteniment i, per tant, no és autònoma i, en aquest sentit, és inferior a l'enteniment.

Però aquest intellectualisme de sant Tomàs no és pas absolut, perquè només té lloc quan hom es fixa en la dependència mútua de les facultats mentals. Amb tot, aquest no és pas l'únic criteri per qualificar-la, ja que podem fixar-nos també en les seves respectives finalitats, operacions, funcions i categoria dels resultats, i aleshores les facultats humanes poden rebre una altra qualificació. I així, per exemple, si —com fan el vitalisme i la filosofia de l'acció— considerem que el fi de l'home és viure i actuar, aleshores el coneixement apareix com un simple mitjà per a aquest fi i, amb això, se situa, com a facultat humana, en una categoria inferior a la voluntat.

Donar la primacia a l'enteniment o a la voluntat, doncs, no és una qüestió absoluta, sinó relativa, ja que depèn des d'on considerem ambdues facultats. I aquí hem de dir que ja el mateix sant Tomàs adopta aquest punt de vista i arriba a aquesta conclusió: en el *Comentari a les Sentències* diu taxativament que «la intel·ligència és més excel·lent segons l'origen, i la voluntat és més excel·lent segons la perfecció».²¹ I en la *Suma teològica* escriu que «la dilecció avantatja el coneixement quant a moure; però el coneixement és previ a l'amor en l'obtenció, perquè “hom estima sols allò que és conegut”, com diu sant Agustí».²²

Veiem clarament, doncs, com l'intellectualisme de sant Tomàs no és absolut, sinó relatiu: el Doctor angèlic és intellectualista quan considera l'enteniment des d'un cert punt de vista, però no ho és quan el considera des d'una altra perspectiva. I ens sembla que aquest autor ha seguit el bon mètode: hi ha qüestions complexes (o antinòmiques) que alguns autors, precipitadament, resolen en una sola tesi (extremista), i aleshores totes les tesis així establertes són, com a tals, falses, perquè són unilaterals. La bona solució consisteix a *distingir* aspectes de la qüestió i, si cal, qualificar de manera pròpia i

21. *In quattuor libros Sententiarum*, I, d.1, q.1, a.1, ad 1.

22. TOMÀS D'AQUINO. *Suma teològica*, I-II, q. 3, a. 4, ad 4.

distinta cada aspecte particular, i aleshores el judici (complex) sobre la qüestió resulta encertat. És el que hem vist fer a sant Tomàs, i ara encara ho veurem millor.

L'INTELLECTUALISME PARCIAL DE SANT TOMÀS,
SEGONS JAUME BOFILL

Jaume Bofill dedica el seu llibre a criticar la tesi de Rousselot que sant Tomàs és un intel·lectualista total, i a assentar la tesi que el Doctor angèlic equipara l'excel·lència de la voluntat a la de l'enteniment, pel fet que ambdues facultats són eminentment excel·lents, però en aspectes diversos. Ens ho explica de la manera següent.

Cal considerar dos pressupòsits:

- 1) L'un es refereix al *coneixement*, i és aquell clàssic aforisme que «allò que és conegut ho és segons el mode cognoscent» i no segons el mode natural de l'objecte. El coneixement consisteix en l'assimilació de l'objecte per part de la intel·ligència del subjecte, realitzant-se així la «unitat» subjecte-objecte, que caracteritza el coneixement. El coneixement d'un objecte es produeix quan el subjecte posseeix la *forma* (intel·lectual; o essència) d'aquest objecte. Com diu Bofill, «el coneixement és una vida de la qual la forma d'un objecte és principi».²³ Ara bé, l'enteniment només pot conèixer segons la potència i possibilitats de la seva pròpia facultat, de manera que la forma de l'objecte queda adaptada a la forma de l'enteniment del subjecte.
- 2) L'altre principi es refereix a la *voluntat*, i adopta un paper o sentit oposat al de l'anterior, ja que ens diu que quan un subjecte estima o vol un objecte, passa a identificar-se amb aquest objecte, a fer-se o ser aquest objecte. Això s'entén millor si recordem aquella dita de sant Agustí segons la qual si una per-

23. BOFILL I BOFILL, Jaume. *La escala de los seres*, op. cit., p. 103.

sona estima la terra, ella és terra; si estima una persona, ella és humana, i si estima Déu, ella és Déu.

Apliquem ara aquests principis, respectivament, als actes de la intel·ligència o de la voluntat, i en cada cas tindrem dues possibilitats i resultats.

Quan l'enteniment coneix un objecte que li és entitativament inferior (per exemple, un animal), converteix la forma animal en forma humana, amb la qual cosa l'enteniment exerceix una funció *elevadora*, dignificadora. Però quan coneix un objecte d'entitat més excel·lent que la seva (per ex., una essència universal, un atribut diví), pel fet que està rebaixant la forma pròpia d'aquests ens a la forma de l'enteniment humà, aquest exerceix una funció *degradant*.

Pel contrari, quan la *voluntat* (o l'amor) es dirigeix a un objecte de categoria superior a la humana (per ex., voler la justícia, estimar el bé), eleva la persona i, per consegüent, té una funció dignificadora, positiva. Però si el que vol o estima l'home és alguna cosa indigna d'ell o que el degrada, aleshores la voluntat té una funció negativa, destructiva.

I de tot això es conclou el següent: *a)* quan l'objecte és inferior al subjecte en dignitat, en aquest cas es fa un acte més perfecte coneixent-lo que estimant-lo, amb la qual cosa *l'enteniment es mostra superior a la voluntat*; *b)* però quan l'objecte és superior al subjecte en dignitat, resulta més excel·lent el fet de voler-lo o estimar-lo que el de conèixer-lo, i amb això *la voluntat es mostra superior a l'enteniment*.

Aquesta és la doctrina de sant Tomàs, segons Jaume Bofill. Amb la qual cosa no es pot pas aplicar a l'Angèlic el qualificatiu d'intel·lectualista sense més ni més, sobretot en el sentit absolut en què ho fa Roussetot. Sant Tomàs seria, doncs, un intel·lectualista *moderat*, i la seva posició quedarà més ben definida amb les consideracions següents.

LA IDEA TOMISTA D'UNA INTEGRACIÓ DE FACULTATS

Acabem de veure que sant Tomàs considera la importància tant de l'enteniment com de la voluntat; per a ell, ambdues facultats són

superiors, excelses, necessàries, i no té sentit (ni seria oportú) parlar de la prioritat d'una sobre l'altra.

I això es fa més palès considerant que ambdues són *complementàries*. Tenen funcions diferents, però funcions essencials per a la persona, per possibilitar-li la realització del fi que li és propi. L'antropologia tomista, doncs, lluny de ser unilateral, és integradora, entenent que la vida personal deriva de la conjunció harmònica de totes les facultats humanes.

Sols d'aquesta manera la persona pot aspirar a la perfecció, vers la qual l'empeny un dinamisme natural present en la criatura humana. Una perfecció, en primer lloc, que realitzi l'ordre en l'exercici quotidià de totes les potències humanes i una perfecció que —més enllà— realitzi la unió amb Déu. Des d'un punt de vista tant neoplatònic com teològic, la perfecció de la creació humana està en el fet d'unir-se amb Déu pel coneixement i l'amor. Es tracta d'un acte dual, que inclou tant la Intel·ligència com la Voluntat, en iguals condicions, i que, començat ja en aquesta vida, es perpetuaria en la contemplació beatífica.

I acabem amb aquestes paraules de Jaume Bofill:²⁴ «Sense descuidar els elements de veritat que l'intellectualisme conté, convé integrar-lo en una concepció més àmplia, si volem recuperar la plena densitat ontològica que caracteritza el realisme tomista. La doctrina tomista (d'origen agustiniana) de l'ens perfecte ens sembla que soluciona bé el problema».

24. *Ibíd.*, p. 194.